

Аналіз еволюційних етапів модернізації національної системи вищої освіти

Дериховська В.І.

кандидат економічних наук,
викладач кафедри статистики та економічного прогнозування
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Статтю присвячено дослідженню еволюційних етапів розбудови вітчизняної системи вищої освіти. Проведено аналіз історичного проблемного поля та законодавчого підґрунтя, на тлі якого відбувалася модернізація вищої освіти. Досліджено вплив світової освітньої спільноти на розбудову та становлення національної системи вищої освіти. Окреслено основні напрями подальшої модернізації національної системи вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, система, модернізація, еволюція, національна система вищої освіти.

Дериховская В.И. АНАЛИЗ ЭВОЛЮЦИОННЫХ ЭТАПОВ МОДЕРНИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Статья посвящена исследованию эволюционных этапов развития отечественной системы высшего образования. Проведен анализ исторического проблемного поля и законодательной базы, на фоне которого происходила модернизация высшего образования. Исследовано влияние мирового образовательного сообщества на развитие и становление национальной системы высшего образования. Намечены основные направления дальнейшей модернизации национальной системы высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, система, модернизация, эволюция, национальная система высшего образования.

Derykhovska V.I. ANALYSIS OF THE EVOLUTIONARY STAGES OF MODERNIZATION OF THE NATIONAL SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the study of evolutionary stages of development of the domestic higher education system in Ukraine. Analyzed the problem field of historical and legislative framework, against which there is a modernization of higher education. Considered the influence of the global education community for the development and establishment of the national system of higher education. Outlined the main directions of further modernization of the national system of higher education.

Keywords: higher education, system, modernization, evolution, the national system of higher education.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Трансформація споживчого суспільства до відтворювального, перехід від економіки масового виробництва до економіки знань висувають нові вимоги до розвитку освіти, змінюють орієнтири та фундаментальні основи для модернізації систем вищої освіти. Пріоритетом розвитку суспільства стає науковий, інноваційний та інтелектуальний потенціал, забезпечення конкурентоспроможності якого є першочерговим завданням державної освітньої політики, яка, з одного боку, має акумулювати освітню спадщину, а з іншого – реформувати систему вищої освіти, забезпечити її інтеграцію в європейський та світовий освітній простір.

Глобалізація кидає виклик національній системі вищої освіти, який полягає в одночасному збереженні національної самобутності та докорінній модернізації змісту освіти, тим самим суттєво корегує державні

стратегічні орієнтири розвитку вітчизняної вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню становлення та розвитку системи вищої освіти присвячено праці таких вітчизняних учених, як О. Дубасенюк, А. Глузман, І. Каленюк, Л. Антонюк, В. Сацик, Н. Василькова та ін. [1–4]. Методологічною та інформаційною основою роботи є матеріали наукових періодичних видань та нормативно-правові акти у сфері освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Багато науковців, досліджуючи процес модернізації національної системи вищої освіти, проводять паралель та порівнюють політичне та соціально-економічне підґрунтя становлення української освіти та освітньої галузі в інших країнах світу. Однак процес реформування будь-якої галузі в державі вимагає, насамперед, розроблення нової та/або вдосконалення наявної законо-

давчої бази, що має бути прозорим та дієвим засобом функціонування кожної системи. Не винятком є й освітня галузь, оскільки саме її формування протікало на засадах мінливості як вітчизняної, так і міжнародної нормативно-правової бази. Отже, доцільним вважаємо розгляд еволюції модернізації національних систем вищої освіти через призму аналізу законодавчого підґрунтя.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Актуальним є дослідження еволюційних етапів розбудови національної системи вищої освіти в незалежній Україні. Також критичного аналізу вимагають історичне проблемне поле та законодавче підґрунтя, на тлі якого відбувалася модернізація вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Точкою відліку формування власної політики в галузі вищої освіти слід уважати 1991 р., коли наша держава стала суверенною та незалежною. Саме тому подальшу наукову оцінку вітчизняного 25-річного освітнього досвіду доцільно розпочати з ХХ ст. Слід зазначити, що після набуття незалежності та виходу зі складу СРСР державна освітня

політика була спрямована на досягнення та визнання світового рівня, відродження української самобутності, корінне відновлення змісту, методів та форм навчання для примноження національного багатства країни – інтелектуального потенціалу суспільства.

За роки незалежності система освіти у цілому та вищої школи зокрема підлягала значним перетворенням саме в законодавчому полі, яке, своєю чергою, диктувало умови та задавало загальний напрям розвитку навчально-виховного процесу у стінах ВНЗ. Більше того, глобалізаційні процеси також суттєво зорієнтували національні системи вищої освіти на досягнення світових освітніх стандартів. Державна освітня політика поступово змінювалася та була втілена у низці законодавчих актів, серед яких найбільший вплив мають Конституція України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України, закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національна доктрина та стратегія розвитку освіти та інші нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки України.

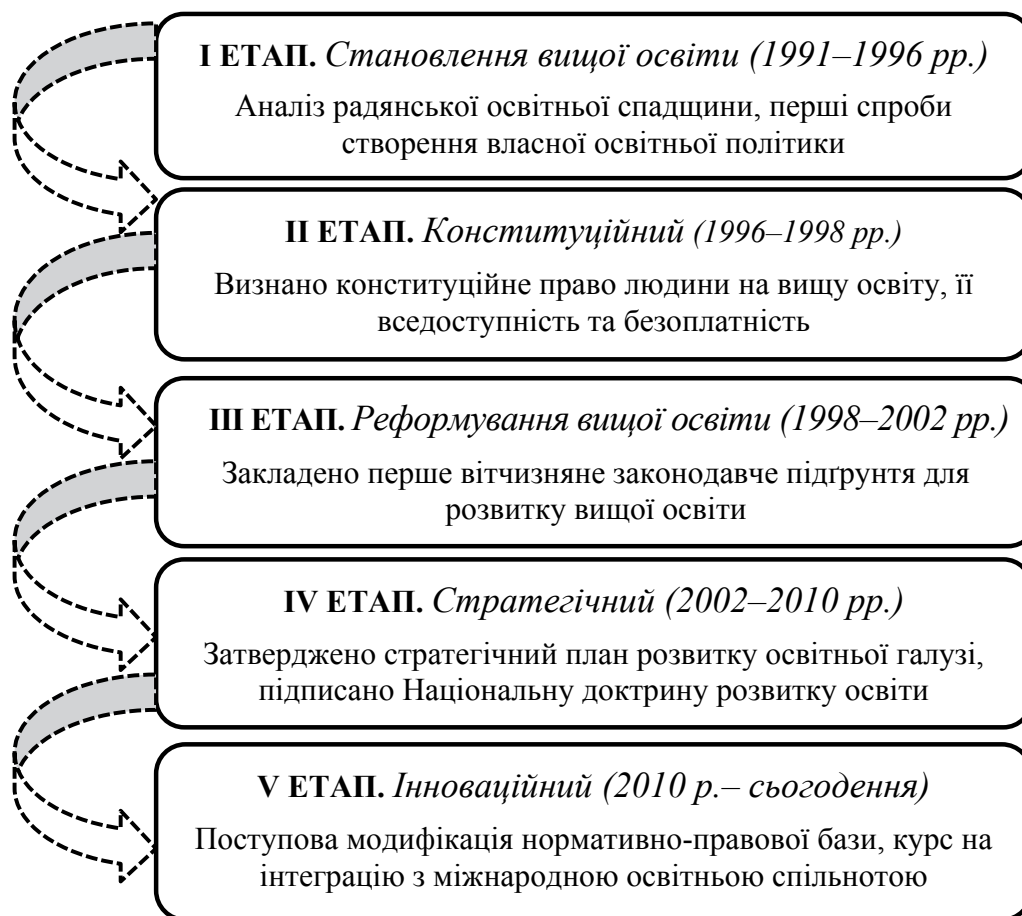

Рис. 1. Етапи модернізації національних систем вищої освіти

Поетапна еволюція модернізації національних систем вищої освіти представлена на рис. 1.

Перший етап – етап становлення системи вищої освіти – відбувався на тлі досить складної політичної та соціально-економічної ситуацій. Так, системна криза середини 90-х років мала свої наслідки і для вищої школи. Зокрема, до особливостей упровадження реформ у стінах ВНЗ слід віднести: поверхневий (декларативний) характер, значне падіння рівня якості освіти, руйнацію матеріально-технічної бази вищої школи та розрив (утрату) налагоджених інформаційних зв'язків із колишніми радянськими республіками, падіння привабливості статусу викладацької діяльності в суспільстві. Більше того, держава, всі сфери суспільного життя країни, у тому числі й освіта, зазнали різкого погіршення, деякі навіть занепаду через неможливість подальшого незалежного існування. Освітня галузь чітко регламентувалася Законом Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про освіту» № 1060-XII від 23 травня 1991 р. [5].

Доцільно зазначити, що УРСР отримала у спадщину досить розгалужену систему вищої освіти, яка була представлена 156 вищими навчальними закладами (більшість з яких мали аспірантуру та докторантуру), 1 242 професійними та 735 спеціальними навчальними закладами. Також на теренах колишньої радянської республіки діяли 518 навчальних закладів (підрозділів), що займалися виключно підвищенням кваліфікації та перепідготовкою кадрів за вимогами економіки країни. Кількісні показники тодішньої системи вищої освіти відповідали рівню більшості розвинутих країн світу, а подекуди навіть перевищували їх.

Збереження позитивної освітньої спадщини та розвиток нових економічних і політичних відносин на засадах демократії стають пріоритетними завданнями реформування нової освітньої політики України. Важливим кроком стає затвердження в 1993 р. на державному рівні національної програми «Освіта (Україна XXI століття)» [6], яка мала на меті розбудову системи освіти, її докорінне реформування для відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, вихід вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національне відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні. Дана програма стратегічними завданнями реформування освіти передбачала «...відродження та розбудову національної системи

освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення й трансляції культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків; виведення освіти в Україні на рівень освіти розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад; подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів; глибокої демократизації традиційних навчально-виховних закладів; формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти...» [6]. Цей документ – перша закріплена на законодавчому рівні спроба довгострокової інтеграції в міжнародне науково-освітнє співтовариство.

Другий етап модернізації системи вищої освіти доцільно зіставляти з прийняттям Конституції України (1996 р.) [7], яка на державному рівні підкреслила необхідність усебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства; всезагальність права на освіту; її доступності, безоплатності та розвитку, що забезпечуються державою для всіх видів освіти, тоді як повній загальній середній надано статус обов'язкової. Більше того, Конституція гарантувала безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсних засадах та визнала право здобуття освіти громадянами, які належать до національних меншин. Відповідно до основних засад Конституції, було внесено зміни до Закону УРСР «Про освіту» (1991 р.). Через призму даних законів освіта стала дієвим інструментом не тільки особистісного інтелектуального збагачення, але й основою для задоволення потреб народного господарства.

Даний етап ознаменувався ґрунтовним закріпленням нормативно-правової бази у сфері освіти та заклав фундамент для подальшого реформування та модернізації національної освітньої системи, у тому числі вищої.

Кінець 1998 р. – початок 2002 р. – це період третього етапу реформування вищої школи в Україні. Дана стадія процесу реформації була стратегічною, оскільки заклала законодавче підґрунтя для розвитку вищої освіти. У цей час було ухвалено низку нормативних документів, що покликані врегулювати освітні від-

носини на всіх рівнях. Указами Президента України («Про заходи реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів освіти» та «Основні напрями реформування вищої освіти») було схвалено цілий комплекс заходів, спрямованих на трансформацію освітньої галузі, демократизацію та гуманізацію вищої освіти, модернізацію її змісту та підвищення якості освітніх послуг.

Не менш важливим кроком на шляху інтеграції до європейського освітнього простору стала ратифікація Україною Конвенції «Про визнання кваліфікацій із вищої освіти в Європейському регіоні» від 11 квітня 1997 р. [8]. Розроблений під егідою ЮНЕСКО документ мав на меті уніфікацію освіти, забезпечення полегшеного доступу до освітніх ресурсів інших країн. Одне з головних положень Конвенції було спрямоване на визнання кожної зі сторін кваліфікації системи вищої освіти за умови тотожних періодів навчання та відсутності суттєвих відмінностей у програмах підготовки, що дає змогу продовжити навчання у системі вищої освіти (магістратура, докторантура) та поліпшує доступ та мобільність освітнього контингенту (кваліфікованих фахівців) на європейському ринку праці держав – учасниць Конвенції.

17 січня 2002 р. було прийнято Закон «Про вищу освіту» [9], який став базовим законодавчим актом, що поєднав у собі всі правові, фінансові, організаційні та інші засади функціонування вітчизняної системи вищої освіти, наголосив на впровадженні єдиних стандартів вищої освіти, які покликані оцінити якість освітньої діяльності та професійної підготовки у стінах ВНЗ незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання. Даний Закон підкреслив необхідність забезпечення гідних умов для самореалізації особистості, задоволення потреб держави і суспільства у кваліфікованих кадрах.

Закон «Про вищу освіту» 2002 р. дав змогу законодавчо зафіксувати структурні зміни в діяльності ВНЗ (визнати часткову автономію ВНЗ, засади реорганізація навчальних закладів, упровадити прозорі вибори у ВНЗ та обмежити термін перебування на керівних посадах тощо) та деталізувати процедури проходження вишами ліцензування та акредитації. Однак певна кількість положень даного Закону все ж таки мала декларативний характер, а вибір європейського освітнього простору як орієнтиру подальшої інтеграції та розвитку національної системи вищої освіти

вимагав постійного внесення змін та доповнень у статті Закону.

Стратегічним етапом модернізації вищої освіти слід уважати четвертий етап, оскільки 17 квітня 2002 р. Указом Президента України було затверджено стратегічний план розвитку освітньої галузі, підписано Національну доктрину розвитку освіти [10]. Даний документ визнавав освіту визначальним чинником, стратегічним ресурсом для поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Тепер значення освіти полягає у відтворенні і нарощенні духовного, інтелектуального та економічного потенціалу суспільства; освіта – це запорука майбутнього розвитку України.

Концептуальною метою розвитку освіти у першій чверті XXI ст., згідно з даною доктриною, має стати «...створення гідних умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, захист і примноження цінностей національної культури та громадянського суспільства, розвиток і зміцнення суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави як невід'ємної складової частини європейської та світової спільноти...» [10].

Не менш знаковою подією цього етапу стало приєднання України в 2005 р. до Болонського процесу (Болонської декларації 1999 р.) [11]. Цей акт має на меті зробити європейську систему вищої освіти більш привабливою та конкурентоспроможною в освітньому просторі. Україна як країна-учасниця ратифікувала спільні критерії, вимоги та стандарти національних систем вищої освіти задля створення єдиного європейського освітнього та наукового простору до 2010 р. Було задекларовано необхідність визнання загальних вимог до системи порівняння освітніх рівнів шляхом узгодження двох циклів навчання (бакалаврату та магістратури), системи кредитів відповідно до трансферу оцінок, розроблення порівняльних критеріїв оцінювання якості підготовки студентів. Усе це сприятиме відкриттю європейських ринків праці та мобільності майбутніх фахівців та викладачів.

Для України входження в Болонський процес та інтеграція до європейського наукового і освітнього простору передбачали значні структурні та функціональні перетворення у вищій школі, а тому і значну модернізацію змісту законодавчої бази в галузі вищої освіти.

П'ятий етап модернізації вищої освіти припав на 2010 р. та триває до нинішнього часу. Його характерними рисами є інноваційність у розвитку освіти, підвищення доступності та якості освіти, продовження процесу євроінтеграції вищої освіти. У законодавчому полі подальший розвиток системи освіти пов'язують з ухваленням у 2013 р. Національної стратегії розвитку освіти України на період до 2021 р. [12]. Даний документ спрямований на підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки; забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя. Основними стратегічними завданнями в галузі вищої освіти повинно стати створення дослідницьких університетів, розширення автономії ВНЗ; розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід; розширення взаємодії вищої школи з роботодавцями; подальше вдосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників середньої ланки освіти як передумови забезпечення рівного доступу до здобуття вищої освіти, а також приведення у відповідність системи управління вищою освітою згідно з потребами розвитку національної економіки та запитів ринку праці.

Вагомий внесок у реформування вищої освіти зробив ухвалений 1 липня 2014 р. Закон України «Про вищу освіту» [13]. Основними відмінностями даного нормативного документу від попереднього є передбачені структурні зміни в системі управління вищою освітою; посилення відповідальності за антиплагіат у наукових роботах; запровадження самостійного механізму вибору ректорів ВНЗ; обмеження в термінах перебування на керівних посадах до двох строків; автономність вишу у праві присудження наукових ступенів; розширення фінансової автономності ВНЗ; зменшення навчального навантаження викладачів та студентів; запровадження системи електронного вступу до ВНЗ та нових ступенів вищої освіти; збільшення мобільності студентів і викладачів; роз-

ширення автономності університетів та громадських важелів контролю над їхньою діяльністю (розміщення на сайтах вишів публічного моніторингу якості); посилення співпраці з іноземними ВНЗ через можливість офіційного працевлаштування випускників та професорів закордонних університетів.

Висновки з цього дослідження. Безумовно, нині триває модифікація законодавчої бази, реформування вищої школи не завершене, допоки вітчизняна державна освітня політика не створить гідних правових, політичних, економічних та соціальних умов для побудови конкурентоспроможної якісної освіти, що займе визнане місце у світовому та європейському освітньому просторі. Розвиток вищої освіти має відбуватися на інноваційних та гуманістичних засадах, тим самим сприяти зростанню мобільності компетентного контингенту української молоді. Отже, процес модернізації національних систем вищої освіти має подолати на своєму шляху низку структурних і бюрократичних перепон та спрямувати свої зусилля в русло трансформації кількісних показників освітніх послуг у якісні за допомогою: піднесення змісту національної ідеї вищої освіти через збереження та примноження українських освітніх традицій; налагодження тісних зв'язків з іншими сферами життя держави, вища освіти повинна задовольняти потреби особистості, суспільства та країни; адаптації національної законодавчої, нормативно-правової бази до світових стандартів у галузі вищої освіти; забезпечення гнучкості та безперервності процесу освіти, самоосвіти; інформатизації змісту та методів вищої освіти та модернізації освітніх технологій тощо.

Держава має розробити стратегію, сформулювати чітку освітню політику та запропонувати відповідні інструменти модернізації системи вищої освіти. Більше того, конкурентоспроможність вищої освіти на світовій арені залежить від надання автономії ВНЗ, сприяння професійному лідерству в їхніх стінах та делегування самостійного визначення стратегій розвитку вишів, чіткої профілізації інститутів вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубасенюк О.А. Розвиток вищої освіти: тенденції та перспективи / О.А. Дубасенюк // Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура : матер. Всеукр. конф. – К. : ІОД НАПН України. – 2011. – С. 135–142.
2. Глузман А. Особенности высшего образования за рубежом (Англия, Бельгия, Франция, США, Израиль) / А. Глузман [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32811/01-Gluzman.pdf>.

3. Світовий досвід становлення і розвитку дослідницьких університетів / Л.Л. Антонюк, В.І. Сацук, Н.В. Василькова // Університетська освіта. – 2011. – № 1. – С. 58–66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ivo.kneu.edu.ua/ua/univ_osvita/.

4. Каленюк І.С. Розвиток європейської інтеграції в сфері освіти. Спільний європейський простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей : [монографія] / І.С. Каленюк ; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, В.І. Чужикова. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 456–464.

5. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про освіту» № 1060-XII від 23 травня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

6. Постанова Кабінету Міністрів «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»)» від 3 листопада 1993 р. № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>.

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

8. Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні : Закон України від 3 грудня 1999 р. № 1273-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 51. – С. 459.

9. Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 № 2984-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.

10. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

11. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Документи і матеріали. Травень-грудень 2004 р. Ч. 2 / Упоряд.: М.Ф. Степко [та ін.]. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 202 с.

12. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

13. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.